

"תרועה לישראל" מאת פאול בן חיים

פאול בן חיים נולד כפאול פראנקנבורגר בשנת 1897, ועם עלייתו ארצה בשנת 1933 שינה את שמו לבן-חיים. בן חיים היה מוסיקאי פעיל ומצליח בארצו עוד טרם עלה ארצה (בדומה לעמיתיו, לברי ובוסקוביץ), ועד מותו נחשב ל"זקן השבט" בקרב המלחינים הישראליים. רבים מהמלחינים בני-דורו ומן הדור שאחריו היו תלמידיו (אבני, ציון אורגד, שריף, מעייני ועוד), ובשל פעילותו הענפה הוא זכה בפרסים רבים, לרבות פרס ישראל בשנת 1957. עיסוקו של פאול בן חיים בסגנון הים תיכוני תפס נתח דומיננטי ביצירתו שנים ארוכות, מאחר והוא שיתף פעולה עם ברכה צפירה במשך תשע שנים. בן-חיים ערך עיבודים רבים לשירה, והתנסה רבות, כמו עמיתיו בניסיון ליצור סגנון ים-תיכוני, לוקאלי וישראלי למהדריין. יחד עם זאת, פאול בן-חיים, בניגוד לבוסקוביץ, התנסה בסגנון זה, אך לא היה אידיאולוג מושבע. בן חיים נחשב למוסיקאי אינדיבידואליסט ובלתי-תלוי, ולכן יש קושי אמיתי לשייכו בצורה מובהקת לזרם כלשהו.

היצירה תרועה לישראל נכתבה על-ידי פאול בן חיים על-פי הזמנה של שלום ריקליס, שבזמנו היה המנצח של תזמורת צה"ל. היצירה נכתבה במקורה לתזמורת צה"ל המורכבת מנגני כלי נשיפה, ולאחר מכן עובדה לתזמורת סימפונית מלאה. בן חיים לא התייחס ליצירה זו כפאר יצירתו, אולם דווקא בגלל שהייתה בעלת אופי פונקציונאלי ו"מכוונת מטרה", היא זכתה לביצועים רבים בפתיחה של אירועים לאומיים חגיגיים (היצירה זכתה להצלחה רבה גם בארץ וגם בחוץ-לארץ). היא אפילו הייתה היצירה הראשונה של בן חיים שהוקלטה על-ידי התזמורת הפילהרמונית הישראלית. האווירה הכללית בארץ בשנת 1950 התאימה לכתיבת יצירה חגיגית בסגנון מארש ניצחון. הניצחון הצבאי האדיר במלחמת השחרור באותם ימים גרם לתחושות של גאווה ברוחו ובכוחו של צה"ל ואת ימי העצמאות הראשונים של המדינה ציין מצעד צבאי כמאורע המרכזי של החג. בן חיים, יחד עם זאת, לא חיבר מארש שיגרת. היצירה בנויה יותר כסוג של מזמור ואפילו המנון לאומי. היצירה בנויה כולה על נושא מלודי ארוך החוזר על עצמו שוב ושוב (6 פעמים רצופות) תוך הגברה מתמדת בעוצמה ובמתח עד לשיא הנרגש. הנושא כתוב במשקל זוגי, במבנה ריתמי סימטרי, ובהחלט מורגשת הזיקה לרומנטיות הגרמנית ולדגם ההלחנה הרפטיטיבי (למשל- נושא הפינאלה מתוך הסימפוניה הראשונה של ברהמס ופרק הפינאלה הידוע של הסימפוניה ה-9 של בטהובן). בגירסה הסימפונית המלאה של היצירה מנגנים כלי הקשת במרקם עשיר ומלא. האופי החגיגי של היצירה שומר על הוד והדר, ללא כל "אפקטים" חיצוניים של רעשנות מכוונת (כמו למשל בפתיחה "1812" של צ'ייקובסקי). בן-חיים, שנחשב למלחין של מוסיקה "רצינית" ו"כבדה", כביכול שינה את עורו ביצירה זו (וביצירות דומות שהוא חיבר), אך אין כך הדבר. ביצירה זו עולה באופן מובהק שאיפתו של פאול בן חיים להתקרב אל הקהל הרחב בדרך כתיבה פשוטה, עממית וישירה (ואין זה אומר שהוא ויתר על הפן ה"רציני" שלו).

ניתוח היצירה:

היצירה נפתחת בחגיגות ובסגנון צבאית מובהק. ראשית-נגינת טרמולו בתוף הסנר, ולאחריו כניסה מרשימה של כלי הנשיפה ממתכת בנגינת מקצב מנוקד היאה לפתיחות חגיגות. הפתיחה האינטנסיבית מוצגת על-ידי כל התזמורת בתזמור עשיר ו"סמיק", והמקצב הבולט של הטריולות והשמיניות הולך ומתגבר עד תיבה 18 על-ידי כלל התזמורת:

מקצב הפתיחה החגיגי

לאחר הפתיחה המרשימה התזמור מצטמצם בבת-אחת, ומשלב זה ואילך, ועד תום היצירה (לא כולל קודה שבה מוצגים המוטיבים מהפתיחה) תנוגן המנגינה הראשית שש פעמים ברציפות באינטרוולים קבועים של 8 תיבות. המנגינה חוזרת באופן כמעט זהה בכל הפעמים, אך היא נודדת מבחינה מודאלית מסולם פה דורי לסולם דו דורי לסולם פה דורי לסירוגין (פעם סביב צליל פינאליס פה, ופעם סביב פינאליס דו):

5 המוטיב החוזר

בסיבוב האחרון ישנה תוספת של זנב בן 4 תיבות ונראה כי הבסיס המודאלי משתנה, ועובר באופן רגעי למודוס פה פריגי כשהצליל סול מונמך בחצי טון:

25 זנב של המוטיב - ב'סיבוב' האחרון

לאורך כל היצירה ישנו תהליך של התגברות והתעבות של התזמור. בן חיים הלחין בדומה למודל הגרמני הרומנטי בו המנגינה חוזרת שוב ושוב תוך התגברות העוצמה התזמורתית. החזרה על המנגינה שוב ושוב, תוך התעצמותה, גורמת לכך ששיאה של היצירה נשמר כיאות לסופה, עם חזרתן של התרועות שנשמעו בתחילתה.

ביאור מושגים:

טרמולו - מהמילה האיטלקית רטט. שינוי מהיר בנגינת שני טונים שווים או שונים.

תוף סנר - תוף בעל צלילים חדים וקצרים הנוצרים בעקבות מערכת קפיצים המתוחה בתחתית התוף, בצמוד לעור. תוף זה מכונה לא פעם תוף צבאי, מאחר ומשתמשים בו לרוב במצעדים צבאיים ובעת השמעת תרועות כבוד.

פֶּנְפֶּה (fanfare) - יצירה בה מודגשת תרועה חגיגית, תבוא לרוב כיצירה קצרה בעלת אופי מלכותי בדגש על כלי הנשיפה ממתכת.

אוסטינטו - מהמילה האיטלקית - עקשן. חזרה עקשנית על תבנית מלודית אוריתמית.

הבהרות נוספות: **בורדון** (או דרון) - המקור של המושג הוא מצלילי הבס המתמשכים של החמד (צלילים) - צליל בס סטטי החוזר שוב ושוב בעיקשות. **נקודת עוגב** - השהייה של צליל בס כשהקולות האחרים נעים מעליו לשם יצירת מתח.

פעילויות:

פעילות סביב נושא היצירה - "תרועה", מהי התרועה? למה היא מיועדת? מהו תפקידה? מהם הכלים שאתם נבצע את התרועה? מדוע לרוב יהיו אלה החצוצרות והתופים? מה הופך את התרועה לחגיגית? בדף מצורף תמצאו דוגמאות תווים של התרועות המקובלות והידועות; נסו לפענח יחד עם התלמידים מה מאפיין מבחינה מלודית וריתמית את נושאי התרועה (מקצב מנוקד, טיפוס בארפגיו מזורז), וכמובן שניתן להפוך פעילות זו לתרגול שירה בסולפז' או בנגינה על חליליות ואו מטלופונים.

ראי מצורפות דוגמאות תווים לתרועות צה"ליות. פרט לכך - תווי התרועה הפותחת נמצאים בחלק הניתוח בעמ' 1.

לאחר למידת התרועה, ניתן לשלב את תפקיד התוף סנר על-ידי תיפוף על הגוף או השולחן. תפקיד הסנר זהה כמעט לחלוטין למקצב במלודית התרועה. אם כן, ניתן פשוט לתופף ולשיר/לנגן במקביל את התרועה הפותחת של היצירה:

דוגמאות להאזנה נוספת: הוספתי שתי דוגמאות מוסיקאליות נוספות שניתן להאזין להם ולעבוד איתן. שתיים מן הדוגמאות הן של פתיחות חגיגיות - "תרועה לאדם הפשוט" מאת קופלנד והאוברטורה לאופרה "אורפאוס" מאת קלאודיו מונטוורדי. ביצירה של מונטוורדי ניתן לשמוע שעיקרון התזמור המתגבר, המקצב המנוקד, והשימוש בכלי-נשיפה ממתכת חוזר אף הוא בצורה ברורה לאוזן. ניתן להשמיע את היצירה לתלמידים ולדון בשונה ובדומה מיצירתו של בן חיים. בדוגמא של קופלנד הדגש הוא בעיקר על תרועות החצוצרה והתופים הרועמים. יצירה נוספת שניתן לעבוד עמה - המארש המפורסם מתוך "אאידה" של ורדי - המנגינה הידועה מנוגנת כשיר לכת על-ידי חצוצרות, והמקצב המנוקד חוזר בו לכל האורך, כמו גם עקרון חזרת הנושא תוך התגברות התזמור.

פעילות נוספת לתרגול האזנה והקניית הנושאים: רישום הנושא העיקרי על הלוח ושירתו יחד עם התלמידים (ראו את התווים של הנושא העיקרי בחלק הניתוח, עמ' 2).

לאחר הקניית הנושא "יגלו" התלמידים כמה פעמים חוזר הנושא במהלך היצירה.

לימוד מילות השיר המצורפות ליצירה: בדף המצורף ניתן לראות את המילים והתווים לשיר. המילים לקוחות מתוך ספר ישעיהו, והן צורפו ליצירה לאחר שהיא נכתבה. מצורפת הקלטה של השיר בסולם המקורי, אך לא נראה לי שיש צורך ללמד את כולו, מאחר והנושא חוזר שוב ושוב, ולכן הקלטתי רק את 16 התיבות הראשונות בביצוע של שירה ופסנתר (רצועה מס' 8 בדיסק המצורף). הוספתי גרסה אחת נוספת ללא שירה בסולם המקורי (כפלייבק) בכדי שיהיה ניתן לשיר יחד עם התלמידים (רצועה מס' 9).

ניתן, לאחר למידת השיר, לבצע משחק של חיבור מילים חדשות לאותה מנגינה. התרגיל יכול להיעשות כתרגיל בכיתה או כעבודה עצמית, ובסופה יציגו התלמידים את המילים החדשות (ולמה שהעבודות המוצלחות ביותר לא יבוצעו על-ידי כל הכיתה?). תלמיד מחיפה יכול לפתוח את השיר שלו ב-"על הר הכרמל, מביט על הים הכחול....". תלמיד מעמק יזרעאל יכול לפתוח את השיר ב-"בלב יזרעאל העמק פרוש לפני...". וכו'. כדאי כמובן להנחות את התלמידים "ללכת" על כיוון של משהו שמזכיר להם חגיגות וגאווה, תוך הקפדה על הסילאביות (הברה לצליל).

נגינת נושא היצירה בעזרת חליליות ו/או מטלפונים (וגם כתרגיל שירה נוסף): לפניכם התווים של נושא היצירה (16 תיבות ראשונות), אך למען נוחותכם ונוחיות התלמידים, ביצעתי הקלטה נוספת של ליווי השיר בטרנספוזיציה של הנושא (טון למעלה), ובכך "חסכת" את רוב סימני ההתק (רצועה מס' 10 בדיסק המצורף). לאחר למידת הנושאים ותרגולם- ניתן לבצע את היצירה תוך שימוש בליווי הפסנתר:

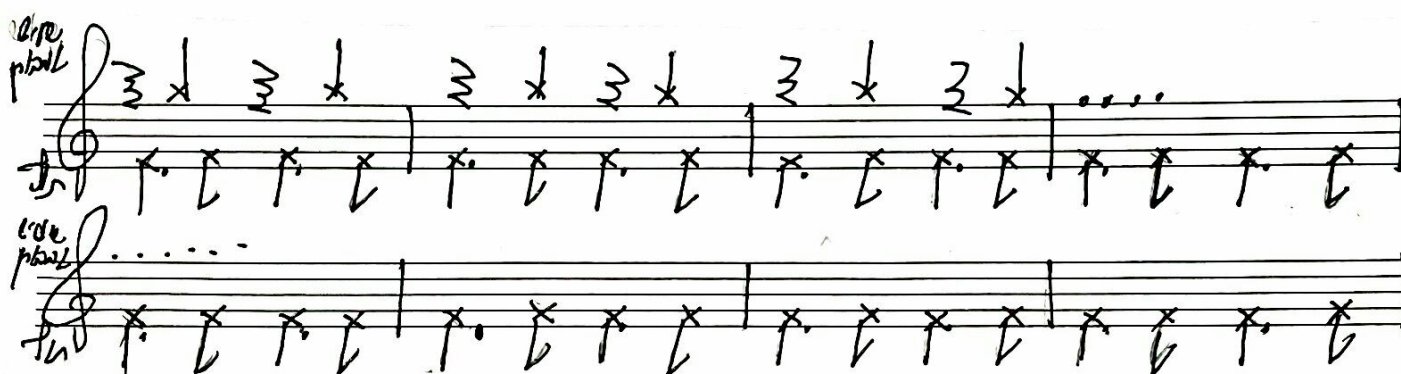
המוטיב החדר בטרנספוזיציה של טון למעלה

תזמור:

יהיה קושי לבצע תזמור כלשהו בפתיחת היצירה, אך עם הופעת הנושא יהיה ניתן לבצע את התזמור בקלות רבה. ראשית, לאורך כל היצירה (עד הופעת הנושא בפעם האחרונה) ישנו אוסטינטו ברור של תוף הדוד בקצב מנוקד (אומנם הוא עוצר מפעם לפעם לכמה תיבות, אך עדין אפשר להמשיך להקיש את המקצב):

פרט לכך, הדגש על הפעמות הוא כה ברור שניתן לבצע תזמור עשיר עם דגש על הפעמות החזקות (ה-1 וה-3 בכל תיבה). התזמור יכול להיעשות בכל צורה ואופן בו תבחרו לעשות, וכדאי שבכל "סיבוב" יתווספו כלים נוספים, ובכך יהיה ניתן לקלוע לרוח היצירה:

ניתן לאחר תרגול הפעילות לסכם את הפעילות בנגינת התזמור הנ"ל יחד עם הקלטת היצירה (החל מהרגע בו מתחילים להופיע הנושאים) / יחד עם נגינת החליליות (או המטלופונים) / יחד עם שירת הילדים / יחד עם ההקלטה של הליווי הפסנתרני בשילוב נגינה / או שירה.

מילים: ד"ר יעקב

תבנית: עיסרסא / סאלו בן חיים - 1950

קריאה: יצחק זכאי

20 21 B^b E^b B^b 22 F 23 A^b E^b 24 B^b

25 B^b A^b 26 B^b Fm E^b 27 A^b Cm 28 Fm 29 30

31 B^b E^b 32 F 33 B^b 34 35 Gm 36

37 F 38 39 A^b E^b 40 B^b 41

42 43 Fm Cm 44 45 46 47 B^b Fm

48 E^b F 49 E^b 50 B^b 51 Gm7 52 Cm 53 F

54 B^b 55 Fm E^b 56 B^b 57 58 B^b Fm

59 B^b 60 B^b A^b F 61 Fm 62 B^b 63 64 65

66 67 B^b 68 69 70 71 72 B^b

73 B^b 74 B^b 75

אני עבדך כלילי הנקדש לך
 כלילי הנקדש לך ושמחתי לך
 ואני עבדך כלילי הנקדש לך
 אבא ברוך: בחילי הנקדש לך
 אבא ברוך אבא ברוך אבא
 ושר עבדך אבא ושמחתי לך
 ואני עבדך כלילי הנקדש לך
 אבא ברוך: בחילי הנקדש לך

אבא ברוך אבא ברוך אבא
 אבא ברוך אבא ברוך אבא
 אבא ברוך אבא ברוך אבא
 אבא ברוך אבא ברוך אבא

47 48 49 50 51

יְהוָה יְהוָה יְהוָה - הוֹבֵא לָנוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ הָרִב לֵלֵךְ

52 53 54 55 56

יְהוָה - הוֹבֵא - אֱלֹהֵינוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג

57 58 59 60

יְהוָה חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג

61 62 63 64 65 66

יְהוָה חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג

67 68 69 70 71

יְהוָה חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג

72 73 74 75

יְהוָה חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג - אֱלֹהֵינוּ חַג

וְשִׁיר זֶה לָכֵן כָּלֵל הַתִּקְדֵּשׁ הַחַג
 כָּלֵל הַתִּקְדֵּשׁ הַחַג וְשִׂמְחַת לֵב
 וְשִׁיר זֶה לָכֵן לֵלֵךְ חַג וְשִׂמְחַת לֵב
 לְבֹא כְּחוֹלֵךְ בַּחֲלִיל בְּהַר אֲדוֹנִי
 לְבֹא בְּהַר אֲדוֹנִי אֶל צוּר יִשְׂרָאֵל